

БЕРЛИН 1878 г. КОНГРЕСЪТ НА ЗАБЛУДИТЕ

ст.н. с. д-р Зорка ПЪРВАНОВА

Стотиците страници документални публикации, спомени и изследвания, посветени на Берлинския договор от 1878 г., създават впечатлението, че по темата всичко вече е казано. Детайлно са анализирани сложните икономически, политически и стратегически интереси зад фасадата на официалните позиции, отстоявани от великите сили в хода на предварителните преговори и комбинации, довели до компромиса в Берлин.

Безспорно документът, под който на 13 юли 1878 г. представителите на Германия, Великобритания, Австро-Унгария, Русия, Франция, Италия и Турция поставят подписите си, формално легитимира младите национални държави на Балканите като субект на международноправните отношения. В същото време обаче договорът налага един модел на териториални геополитически решения с трайни негативни последици за Югоизточна Европа. Това е една от основните причини за нестихващия интерес на изследователите към постановленията на Берлинския конгрес, които и до днес удивляват с политическото късогледство и историческата си недалновидност, очевидни не само от дистанцията на изминалите сто двадесет и пет години, но и за непредубедените наблюдатели от онова време.

Само два дни след подписването на договора германското издание „Berliner Tageblatt“ отбелязва: „Берлинският мир представлява компромис, който не задоволява никого и гарантира мира в Европа само за кратък период. Русия искаше твърде малко, Англия отстъпи твърде много. Австрия бръкна в едно славянско гнездо на оси, докато малките [балкански] държави са нещастни... Италия и Франция си тръгнаха с празни ръце... най-честният посредник обаче потрива ръце, защото картите бяха раздадени по такъв начин, че планираната антигерманска коалиция изглежда по-малко възможна отвсякога. И това е нашата победа в Берлинския конгрес¹.“ Макар и да звучи малко абсурдно, тази характеристика отразява доста точно резултатите от конгреса. Нещо повече, авторът на статията е доловил и иронията в отредената на Германия роля на арбитър и балансър.

Запазването на политическото равновесие на всяка цена са мотото и философията на „Европейския концерт“ през XIX век. Победата на Русия в последната ѝ война с Османската империя, приключила с прелиминарния мирен договор от Санстефано, се приема като заплаха за баланса на силите, а ревизирането на договора, особено в частта му, отнасяща се до границите на новосъздадената българска държава – като условие за възстановяване на равновесието. Стереотипът в международните отношения, формиран в хода на дългогодишното съперничество между Англия и Русия, очевидно притъпява чувствителността на великите сили към реалната опасност, която всъщност идва от обединена и бързо просперираща Германия. Действително, в разгара на Източната криза германският канцлер Ото фон Бисмарк потвърждава неутралитета на империята в балканските дела, като заявява в характерния си безпардонен стил, че Балканите не заслужават „костите дори на един померански гренадир“.² Фактът, че Германия не протезира нито една от балканските държави, му дава основание да твърди, че той представлява „най-честният посредник“ в конфликта между силите.

Всъщност изборът на Берлин за домакин на конгреса е първият симптом за германския пробив в „Европейския концерт“, който през следващите три десетилетия се разпада под натиска на формиращите се военно-политически блокове успоредно с нарастването на влиянието на Германия в Османската империя за сметка на това на Великобритания. В края на 70-те години пруската столица, преобразила се само за две десетилетия от западна провинциален в блестящ милионен град, е символ на военно-икономическия подем и подсказва неизбежните бъдещи претенции на Германия за съответстващ на мощта ѝ дял от „колониалната торта“.

Конгресът в Берлин обаче е пълно разочарование за многобройните кореспонденти на европейската и американската преса, които окупират официалната резиденция на германския канцлер, въпреки че новината за събитието е огласена едва седмица преди началото му. Очакванията, че ще станат свидетели на едно разточително повторение на Виенския конгрес от 1815 г., когато се ражда „Европейският концерт“, бързо се стопяват в хода на скучните заседания, оживени единствено от словесните престрелки между лорд Биконсфийлд и княз Горчаков при уточняване на подробностите около османското военно присъствие в Източна Румелия.

При наличието на предварителни договорености между опонентите по всички основни въпроси интересът на наблюдателите е насочен повече към личните качества и недостатъци на участниците, отколкото към самите заседания. Общата атмосфера на конгреса се определя до голяма степен от авторитарния маниер на неговия председател Ото фон Бисмарк, чиито здравословни проблеми в момента изострят допълнително прословутата му раздражителност и припряност. Старческата немощ на ръководителя на руската делегация княз Александър Горчаков, внасян почти на ръце в заседателната зала, засилва тягостното впечатление. Сред еднообразните строги черни облекла ярката червена униформа на австро-унгарския външен министър граф Андраши внася известен колорит, но не може да скрие напрежението и умората му, причинени от усилието да лавира между решимостта на Виена да сложи ръка върху Босна и съпротивата на правителството в Будапеща срещу перспективата да се увеличи славянският елемент в Австро-Унгарската империя.

На фона на общата резервираност на делегатите към представителите на пресата английският премиер лорд Биконсфийлд е безспорната звезда за кореспондентите, които неизменно го съпровождат при ежедневните му разходки. Вторият човек в британската делегация лорд Солзбъри признава, че острите сблъсъци с руските им колеги се дължат не толкова на обективната невъзможност да постигнат компромис, колкото на самия лорд Биконсфийлд, който „има най-неясната представа, за това, какво става... и си въобразява една вечна конспирация“. И докато неговият шеф театрално заплашва да напусне конгреса преди края на заседанията поради руската неотстъпчивост, Солзбъри се опитва да се договори с П. Шувалов, който пък се оплаква от суетността и непредсказуемостта на княз Горчаков³. Самият председател на конгреса канцлерът Бисмарк, който често прекъсва опитите на малкото делегати, запознати със ситуацията на Балканите, да внесат яснота, демонстрира учудваща неинформираност. На предложението му противоречията около османското военно присъствие в Източна Румелия да се преодолеят чрез вкарването само на християнски войски в областта лорд Биконсфийлд реагира с ироничната забележка: „Възхитителна идея. Само че султанът няма такива⁴.“

Любопитните подробности са не просто щрихи от пейзажа на конгреса, но те хвърлят допълнителна светлина върху начина, по който се решава съдбата на балканските нации. Отношението към османските представители, въпреки че единствени от балканските делегати имат шанса да седят около масата на преговорите по време на всички заседания, е ярка илюстрация на пренебрежението към Цариград. Ако убеждението на Лондон и Виена, че Санстефанският договор трябва да бъде ревизиран, защото заплашва реално баланса на силите в Европа и на Балканите, е съвсем неподправено, то нееднократно заявената цел да защитят чрез тази ревизия интересите на Османската империя е откровен блъф. Обяснението на британския премиер, че османската евакуация от Кипър и установяването на английски протекторат върху острова ще позволят на султана да концентрира ресурсите си, звучи цинично, особено на фона на реакцията му срещу гръцкото искане за присъединяване на Крит. Биконсфийлд изглежда искрено възмутен, когато заявява, че гърците очевидно не разбират целите на конгреса, който няма намерение да разделя, а точно обратното – да съхрани целостта на Османската империя⁵. Предложението Австро-Унгария да даде своя принос за стабилизирането на Балканите, като окупира Босна и Херцеговина, е направено от английската делегация, която услужливо изважда граф Андраши от затруднението, защото в Будапеща разбират, че подобна оферта не може да бъде отклонена.

На фона на тези жестове на „загриженост“ към Цариград другите унижения, които османската делегация е принудена да преглътне по време на конгреса, изглеждат като дребни неудобства. Водачът на делегацията получава категорични инструкции от своето правителство да съгласува и най-незначителните решения с Високата порта. Бисмарк обаче бърза да приключи заседанията и не проявява никакво разбиране към Каратеодори паша, разкъсан между припряността на председателя на конгреса и мудността на

султанската администрация. Междувременно османските представители трябва да решават и битови проблеми, защото поради липса на средства са заплашени да бъдат изхвърлени от хотела. Домакините демонстрират пренебрежението си към представителите на седмата „велика сила“ дори по време на светските събития, съпровождащи деловата част на конгреса. В рамките на музикалната програма, съставена от характерни за националната култура на всяка от седемте държави творби, Турция е представена с „Турския марш“ на Моцарт и със „Султанския марш“ на Доницети⁶.

Въпреки многократните декларации, че основната цел на Берлинския конгрес е да защити правата на султана, руските противници не полагат особени усилия да прикрият факта, че османският териториален интегритет има значение за тях само като гаранция за собствените им интереси на Балканите и в Близкия изток. Без съмнение българската държава, вменена от конгреса в една малка част от естествената си етническа територия, става жертва на страховете в Лондон и Виена, че новосъздаденото княжество ще осигури необходимия на Петербург военностратегически подстъп към Проливите и Цариград. Вярно е, че подкрепяйки с една цяла поредица от войни отделянето на православните общности от империята, Русия цели да наложи влиянието си в региона. Лишена обаче от икономическия потенциал на западноевропейските сили, тя не може да обезпечи трайното си и неоспорвано влияние в младите буржоазни държави на Балканите. Това обяснява факта, че само седем години след Берлинския конгрес, където яростно отстоява османските права над Източна Румелия, Англия застава зад обединението на автономната област с българското княжество⁷. Необяснима остава обаче липсата на проицателност у стратегите, начертали новите териториални граници на Балканите след Източната криза.

Най-сериозната грешка, допусната в Берлин, е подмяната на националния принцип (като исторически обусловена потребност от държавно-териториална консолидация и еманципация на националните общности) с порочните аргументи и двойните стандарти на балансиращото статукво. Трябва да се признае, че необратимите негативни тенденции, които берлинският модел залага в развитието на Балканите, произтичат не само от конюнктурните интереси на великите сили, но и от погрешното убеждение, че всеки опит да се следват изключително аморфните според тях етнически граници, ще доведе до още по-сериозни усложнения и конфликти. Призовавайки участниците в конгреса да се придържат към политическия прагматизъм, австро-унгарският външен министър граф Андраши ясно и недвусмислено формулира визията на „Европейския концерт“ за Балканите: Решенията трябва да бъдат базирани на географски и стратегически съображения и само в краен случай на етнонационална основа, ако никакъв друг критерий не може да бъде открит⁸.

При такъв подход не е чудно, че конгресът напълно пренебрегва не само българските протести, но и исканията на другите балкански държави, мотивирани с необходимостта от национална консолидация. Само ръководителите на гръцката и румънската делегация имат шанса да изложат лично своите позиции. Благодарение на застъпничеството на френския външен министър У. Вадингтън, което е и единствената му значима намеса, отразена в протоколите на конгреса, на гръцките пратеници са отделени тридесет минути от заседанието на 29 юни. Твърдението на секретаря на конгреса Радовиц, че дори симпатизиращите на Гърция френски и британски делегати са „проспали“ речта на Т. Делиянис, се опровергава от споменатата остра реакция на лорд Биконсфийлд, който твърдо отклонява гръцкото искане за остров Крит, където впрочем от средата на 60-те години гръцкото мнозинство води решителна борба за „еносис“. По предложение на френския представител конгресът препоръчва поправки на гръцко-турската граница в континенталната част на полуострова, които да бъдат уточнени в рамките на двустранни преговори между Атина и Цариград⁹.

Румънските представители са поканени два дни по-късно на десетата сесия на 1 юли. Веднага след изложението на Йон Братиану, в което ключовата дума е Трансилвания, конгресът приема решението си за признаване на независимостта на Румъния, на която се дава Северна Добруджа като компенсация за присъединяването на Южна Бесарабия към Русия. Сърбите, чието участие във войната е провокирано от въстанието в Босна, дори не успяват да видят заседателната зала на конгреса, но на Йован Ристич е позволено да връчи техните искания в писмена форма. Тъй като от делегатите не се очаква да ги прочетат, Бисмарк уведомява конгреса, че решенията относно Сърбия ще бъдат предмет на отделно споразумение между Виена и Белград. Резултатите от този договор, подписан няколко години по-късно, са известни – пътищата на Сърбия към Босна са отрязани, но за сметка на това са насърчени амбициите ѝ по отношение на Македония.

В хода на руско-австрийските преговори в навечерието на войната Австро-Унгария лансира идеята за независимо албанско княжество. По-късно в Берлин Андраши предлага на конгреса да потвърди правото на самоуправление на католиците в северните планински райони на Албания, които по традиция се смятат за сфера на австрийските политически интереси. В същото време Италия се противопоставя на Виена, като подкрепя идеята за гръцко-албанска конфедерация¹⁰. Тези комбинации нямат нищо общо с албанското искане за автономия, която да ги консолидира и да гарантира етническите им граници. Всъщност Абдул Фрашъри и Яни Врето, пристигнали в Берлин да отстояват тази идея, дори не дочакват края на конгреса. Албанско-черногорските и албанско-гръцките сблъсъци от края на 70-те и началото на 80-те години на XIX в. по повод на корекциите по границите в полза на Черна гора и Гърция за сметка на османски територии с албанско население са първият сериозен симптом за последствията от порочните решения на Берлинския конгрес.

Като вкарва в обращение системата на териториалните компенсации по отношение на балканските държави, Берлинският мир практически сблъсква националните общности по въпроса за етническите им граници и открива епохата на открити и остри противоречия и конфликти. Присъединяването на Българското Поморавие към Сърбия и Северна Добруджа към Румъния подхранва амбициите им за допълнително „окръгляне“ на границите за сметка на територии с българско население¹¹. Сръбско-българската война през 1885 г. и десетилетната битка за Македония са реален продукт на принципа за запазване на политическия баланс в балканските условия.

Историята опровергава скептично настроените съвременници на Берлинския договор, които прогнозирали, че той ще запази мира в Европа за не повече от пет години. Трите десетилетия на берлинския мир обаче са заплатени с цената на хилядите жертви, дадени от гърците, българите и албанците по време на освободителните им движения и усилията на европейската дипломация да погасява въстаническите огнища в Крит, в Македония и Одринска Тракия, както и в Албания. По-страшното е, че той провокира в националната политика на балканските държави и в идеологията на националните движения деформации с необратими негативни последици. Балканските войни и Първата световна война взривяват последните остатъци от берлинското статукво, но берлинският модел на геополитически решения и териториални компенсации при определяне на междудържавните граници се оказва далеч по-устойчив и превръща Балканите в символ на етнорелигиозни и малцинствени проблеми и конфликти.

Бележки:

¹ Цит. по Glenny, M. The Balkans 1804–1999. Nationalism, Wars and the Great Powers. London, 2000, p. 146.

² Ibid., p. 143.

³ Medlico, W. N. A Diplomatic History of the Near Eastern Suleiman, 1878–1880, London, 1938, p. 39, 57.

⁴ Glenny, M. Op. Ci., p. 147.

⁵ Протоколите на Берлинския конгрес. Преведени и издадени от Т. Икономов. С., 1885, с. 54–55.

⁶ Glenny, M. Op. Ci., p. 140.

⁷ ПАНТЕВ, А., Е. Стателова. Българското съединение през 1885 – Исторически преглед, 1985, № 5, 3–18.

⁸ Lord Howard, R. three Peace Congresses of the Nineteenth Century the Congress of Berlin. Cambridge, 1917, p. 62.

⁹ Протоколите на Берлинския конгрес, 141–142.

¹⁰ Храбак, Б. Идеје о арбанашкој аутономије и независности 1876–1880. – Историјски часопис, кн. 25–26, Београд, 1979, с. 147.

¹¹ Стателова, Е. Дипломатията на Княжество България 1879–1886. С., 1979, 105–107

към начална страница “военно издателство”

към “военноисторически сборник”

към съдържание вис бр.1. 2003.